

Ökológiai kutatás és közép-kelet-európai monitoring-rendszer

Ökológiai Központ terve és indulása

Kedves Kollégák!

Mi szükséges egy tudományos intézethez? Először: ember, azaz kutató, másodsor: tudományos terv, harmadszor: adminisztratív központ, negyedszer: pénz. Így soroltam a feltételeket a kutatóhálózat lehetséges fejlesztéseit vizsgáló bizottság ülésén 1997 januárjában, amikor az Akadémia Konszolidációs Bizottsága, a közgyűlés határozatának megfelelően, állást foglalt amellett, hogy az intézetkonszolidációs program ne csak az alapfinanszírozás rendbe hozására, a telephelyek korszerűsítésére és a bérfeszültségek feloldására irányuljon, hanem fejlesztésekre is. Fejlesztésekre, amelyek a mai korkihívások megválaszolásához szükséges intézményi háttérrel biztosítják, és amelyek az elmúlt években elmaradtak. A Konszolidációs Bizottság az 1800 millió forintból 15%-ot (azaz 270 millió forintot) biztosított az elnök számára ezen fejlesztések közvetlen irányítására és végrehajtására.

*Az intézeti
munka
feltételei*

A kutatóhálózat fejlesztési terveinek élén már 1996 júniusában, az elnökké választásom utáni első hetekben az ökológia állott. A vízgazdálkodás, ezen belül elkülönítve a Duna- és a Tisza-, azután az Alföld-kutatás, a kisebbségkutatás és így tovább.

*A kutató-
hálózat
fejlesztése*

Kétségtelen, voltak szubjektív mozzanatok is előterjesztésemben. Személyes kötődésemet az ökológiához, illetve a környezetvédelemhez nyíltan hirdettem cikkek, előadások formájában, sőt 1979-től 1995-ig az egyetemen ember és természet viszonyát tanítottam, részletesen tárgyalva a 19–20. századi talaj, erdő, víz, településkörnyezet és ember viszonyát. Részben az állami politikára (a természetre vonatkozó törvényekre), részben a termelési-gazdálkodási tevékenységre, részben az ember közvetlen természeti és épített környezetének átalakulására terjedt ki a vizsgálat. Tárgyalom ezen belül a természettel szembeni emberi maga-

1998. december 3. Köszöntő Vácrátóton, az Ökológiai Központ új épületszárnyának átadásán. Az Ökológiai Központ kezdeményezéséről vö. 1996. július 10. „Ökológiai kutatások fejlesztése”.

Alagsövezés, meliorizáció tartás változásait: a *termőföld növelésének* szükséges vágyát a 19. századi ipari-technikai forradalom és a városiasodás korában, ennek módjait és technikáját, az alagsövezést, a meliorizációt, a lecsapolást, az irtásokat, sőt az irtásokon létrejött vákancsos települési életformát éppúgy, mint az erdőhasznosítást, a vízgazdálkodás céljainak változásait, az árvízvédelemtől az ivóvíznyerés, az öntözés céljainak előtérbe nyomulásáig, sőt a környezetgazdálkodásban az egészségügy szempontjainak megjelenését. Igaz, soha nem voltam sem aláíró, sem tüntető, szakállt sem növesztettem, és kockás ingben is inkább csak a kényelem és kertészkedési hobbim miatt jártam. De harcias cikket írtam a folyók eltérítésének korában. Eszembe jut, ahogy most itt a fiatalokra nézek: amikor 1989–90-ben egy évet töltöttem az adminisztrációban, és 1989 őszén egyetlen pártba sem voltam hajlandó belépni – pedig háromba is hívtak –, nos, megkérdeztek, milyen pártnak lennék a tagja, akkor Manherz Károly barátommal, a helyettesemmel együtt azt mondtuk: csakis egy tisztességes zöld párté. (No, de nem a radikális, romboló, zakatolók táboráé, hanem a környezetvédelmet pozitív programokkal fejlesztő tömörülésé.)

Parlagfű, gyomosodás, pollenfertőzés De e szubjektív tényezőkön túlmenően mégiscsak elsősorban az a meggyőződés vezetett az ökológia preferálásánál, hogy úgy éreztem: a 20. század végének újabb korkihívásaihoz hozzátartozik a *környezettan*, vagyis az ökológia tudománya intézményes rendszerének kiépítése. És Magyarország közép-kelet-európai érdekeihez pedig hozzátartozik, hogy egy regionális monitoring-rendszert alakítsunk ki. De hajtott ez irányba az annyira kívánt politikai rendszerváltás vadhajtásainak megfigyelése az 1990-es évek első felében. Az új földtulajdonviszonyok, a semmire sem jó, 2-3 hektáros gazdaságocskáknak az ideologikus erőltetése azzal is járt, hogy a magyarországi termőtalaj jelentős része megműveletlen maradt, a géphiánnyal küszködő kiscgazdaságok egy része nem volt képes a mélyszántásra, amivel talajrétegünk vízgazdálkodása kezdett tönkremenni. A növény- és állat-egészségügyi állomások működésképtelensége a közterületek gyomosodásához vezetett, megdőböntő méreteket öltött és ölt a parlagfű elterjedése, a pollenfertőzés, nem beszélve arról, hogy a kártevőfertőzés a gondozatlan közterületek révén soha nem gondolt mértékben előrenyomult. Én hiába permetezem monília ellen az őszibarack- és a meggyfáimat, ha a privatizált, de gondozatlan kisparcellák elhanyagoltak körülöttem.

Nyugat-európai példák Az ökológiai kutatások és a környezetvédelem szervezetének erősítését sürgették felfogásomban nyugat-európai, mindenekelőtt angliai és németországi útjaim.

Lassan tudomásul vettük az elmúlt két esztendőben, hogy igazodnunk kell az *Európai Unió környezetvédelmi normáihoz*, hiszen a jelölt országok ún. országminősítései 1995-ben megindultak. (Zárójelben jegy-

zem meg: ezekben az országminősítésekben, egy nemzetközi bizottság tagjaként, magam is részt vettem.) De azt mi talán ma sem vettük tudomásul, hogy a fejlettebb nyugat-európai kultúrához való csatlakozásunknak egyik köznapi alapfeltétele a környezetgondos szemlélet uralkodóvá válása. Mégpedig nemcsak a törvényhozásban, hanem a termelési és a mindennapi életről való gondolkodásunkban is.

Nagyszámú szakemberre van szükségünk az ökológia és ezen belül is a környezetvédelem, a környezetvédelmi szakigazgatás területén, amihez jelentős számú ilyen képzettségű egyetemi hallgatót kell beiskoláznunk, és jelentős mennyiségű szakigazgatási állást kell létrehívunk. Városokban, falvakban, ipari és agrárüzemekben egyaránt. És – tegyük hozzá – az ezt az ökoszisztémát építő és gondozó szakértelmiségi üzemhez ökológiai kutatóhálózatra, ökológiai kutatóintézetekre van szükség.

Ezek a megfontolások vezettek oda, hogy 1996 júliusában összehívtam az első tanácskozást az akadémiai ökológiai kutatások fejlesztése ügyében, majd 1996 nyarán sorba látogattam az ökológiával foglalkozó intézeteket: a gödi Duna-kutató Állomást, Vácrátót és a tihanyi Balatoni Limnológiai Intézetet. És ez a meggyőződésem vitt arra, hogy 1996 szeptemberében, a meginduló Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjába javaslatot tettem a közép-kelet-európai ökológiai monitoring-rendszer kiépítésének tervére s ehhez kapcsolódóan arra, hogy vegyük számba a hazai ökológiai műhelyeket és az azokban dolgozó kutatókat. (Csak zárójelben jegyzem meg: a stratégiai kutatások másik ökológiai iránya a környezet-gazdaságtan támogatását tűzte ki célul, amely kutatást Kerekes Sándor egyetemi tanár vezetett, illetve vezeti, s amely program résztvevői aktívan részt vettek az európai uniós csatlakozás környezetvédelmi kérdőíveinek megválaszolásában. Közben nemrég megjelent tanulmánykötetekben tárgyalják termelés–piac–természeti környezet összefüggéseit.)

Mi állott a fejlesztések és a stratégiai kutatások céljaiban? A fentebb említett négy követelmény jelenlétét biztosítani. Kutató, terv, központi adminisztráció, pénz.

Milyen legyen az új ökológiai kutatások intézményrendszere?

Már kezdetben azt mondtuk, hogy nincs szükség hatalmas toronyházakra, mint az ún. diszciplináris kutatóintézeteknél. Inkább ún. központról beszéltünk, amely a modern informatika segítségével programokba szervezi a Magyarországon szétszórva és különböző diszciplináris tanszékekbe, intézetekbe tagozódva élő kutatókat. Meggyőztek ezen utóbbiak eredményességéről az egyes vidéki intézetekben és fővárosi tanszékeken tett látogatásaim is. Vácrátóra esett a választás. Ezért jöttünk ki azután már a fejlesztési programok megindításának napjaiban Teplán István és Csomó István kollégáimmal ide, hogy felmérjük, milyen

*Szakemberigény
az ökológiában*

*Ökológiai
kutatóhálózat
terve*

infrastrukturális bővítés lehetséges egy virtuális intézet központjának a kialakításához. Ahogy az amerikaiak mondják: a „falak nélküli” intézet kialakításához. Elkészült Borhidi Attila, Jermy Tibor, Fekete Gábor, K. Láng Edit írásaként a tervtanulmány a kutatóhálózat tudományos háttéréről és eszközrendszeréről. (Ezt nemrég jelentettük meg az 56 ezer példányos Ezredforduló 4. számában.)

Kiépülő központ Számot kellett vetni az emberanyaggal. Ezért kapott megbízást a stratégiai kutatások keretén belül Borhidi Attila arra, hogy készítse el a magyarországi ökológiai kutatások kataszterét. Ez a kutatás – egy nagyobb egységbe szerkesztendő ökológiai tanulmánykötet formájában – folyamatban van. Ezért biztosítottunk a vácrátóti intézetnek részben az akadémiai fiatal kutatói állásokból, részben a fejlesztési keretből státusokat. Tisztában vagyunk ugyanis azzal, hogy a jövő kutatásszervezeti kereteket a fiatalok fogják maguknak kialakítani, mi ehhez csak az alapot teremtjük most meg.

Van tehát egy körvonalozódott *terv* a kutatóhálózat létrehozására, van egy most *meginduló kutatóközpont*, és hamarosan elkészül a hazai kutatásokról, illetve *kutatókról a kataszter*. Most már csak a pénz szükséges, ami a mi elképzelésünk szerint egy évi 600 milliós bázis-költségvetésű keretintézet finanszírozását jelenti. A korábbi kormányzat ígérte ennek a 600 millió forintnak a fokozatos rendelkezésre bocsátását. A mostani kormányzat álláspontját még nem ismerjük. Még nem alakultak ki a kormányzaton belül a tudománypolitika felelős intézményei, csak azt látjuk, hogy a kormányzat nem az Akadémiát, hanem az oktatási szaktárcát tekintti a tudománypolitika vezérhajójának. Bízunk abban, hogy – mivel az új kormányzat körül is számtalan akadémikus és minősített kutató van jelen – a korábbi nagy fejlesztési tervek kormányzati támogatásra találhatnak.

Túlélés és reformellenesség Nem egyszerű természetesen az Akadémián belül sem – idézőjelben szólva – „helyet csinálni” az ökológiának. Vége van annak az időszaknak, amikor egy-egy jó felismerést azonnal cselekvés követhetett. Ma már nem tudná azt végigvinni Straub F. Brunó, amit megtett 1969–71-ben, hogy ugyanis az Akadémia egy-egy évi költségvetési fejlesztését, ahogy mondják, „zsebre vágta” és megalapította belőle – központi bizottsági és kormányhatározatok támogatásával – a Szegedi Biológiai Központot.

A mai Akadémia és egész kutatásszervezetünk céhszerű érdekképviselőkre épül fel. És e céhszerű érdekképviselőnek az osztálytagozódáson túlmenően megvannak a különböző egyéb szervezetei is: a kutatói fórum, az AKT, az AKT szakkuratóriumai, az AKVT, no és természetesen a tudományos főosztályokat is meghatározó tisztviselőréteg. Ahogy viccesen szoktam mondani: ez a szervezet a *túlélésre jött létre* az 1990-es évek elején, csak azt nem gondolták végig, hogy lehet-e a változatlan-
ság-

ra berendezkedve a túlélést biztosítani? Nem lesz-e ennek a változatlan-ságba vetett hitnek egyszer majd *nagy ára*? Amikor a társadalom vagy a politika fogja felrobbantani a régi preferenciákat? Kérdések ezek, amelyeket az elnöknek fel kell tennie, mert az elnöknek az is a feladata, hogy az Akadémia szervezetének folytonos modernizálását sürgesse, még ha erre semmiféle eszközt nem adtak is a kezébe.

Amikor például az intézetkonszolidáció programját megindítottuk, s ennek részeként átszervezéseket, egyes esetekben a garantált létszám csökkentését, más esetekben fejlesztéseket helyeztünk kilátásba, akkor a hagyományosan preferált élettelen természettudományok egyes képviselői amolyan érdekvédelmi kampányba kezdtek. S mivel ők kiterjedt barátai, szakmai, sőt családi kapcsolatokkal rendelkeznek médiában, napi- és hetilapokban, rádióban, óriási kampányt indítottak személy szerint az elnök ellen, mint aki az élettelen természettudományokat akarja kisebb helyre szorítani az Akadémián belül, úgymond, erőszakkal biztosítva helyet az élet- és a társadalomtudományoknak. Oda se figyeltek, hogy az élettelen természettudományokon belül is korábban el nem képzelt módon növelték a támogatást, de természetesen szóvá tettük, hogy miért kell Magyarországon az én anyám nyugdíjának a terhére úrkutatáshoz kapcsolódó fejlesztéseket finanszírozni, miközben például az ökológia vagy a vízgazdálkodás mérnöki ágazataiban vagy éppen a kisebbségkutatásban nincs önálló intézményrendszerünk.

Az ökológia Akadémián belüli helyének megtalálásában sokat segítettek az egyes diszciplínák kutatói, a talajvíz, az agrárium, sőt a gazdaság kutatói is. De mindenekelőtt az ökológusok idősebb generációja: Balogh János, Fekete Gábor és legfőképp a mindig segíteni kész és mindig okos elképzelésekkel előálló Jermy Tibor és Láng István. Idejövet is azon morfondíroztunk öreg barátaimmal, vajon milyen benyomásaink lesznek majd az új fedél alatt otthont kapott fiatal kutatókról. Nos, a kiállított demonstrációs munkák, a témabemutatók jelzik, hogy pontosan érzi a fiatal szakember, mitől is izgalmas igazán az ökológiai kutatás. A komplexitástól. Attól, hogy diszciplínák, részdiszciplínák területén kell a kutatói fantáziának és a kutatói gyakorlatnak mozognia. Egyszerre kell képesnek lenni ún. kutatói mélyfúrást végezni, elmerülni a mikroelemzésekben, például a Tisza menti fauna témájában, majd eljutni a szárazföldi és vizes élőhelyek életösszefüggéseihez, a helyi talaj-, víz-, éghajlat, növény- és állatvilág egymásra utaltságához és egymásból élés törvényeinek feltárásához, és ugyanakkor képesnek kell lenni arra is, hogy mindezeket az alapvetően biológusi diszciplináris kutatásokat elhelyezzék a település, a helyi társadalom termelési és életforma világában.

Így bontakozhat ki természet és ember együttélésének és új harmóniájának annyit keresett, olyannyira óhajtott alapja. Fiatal kutatói éveim-

A változatlan-ságba vetett hit

Érdekvédelmi kampányok

Az ökológiai kutatások specifikuma

Természet és ember új harmóniája

re és témáimra emlékeztem ez, amikor helytörténeti mikrotanulmányokból igyekeztem rekonstruálni az egyén viselkedésformáit a két háború közötti magyar társadalmi rendszerben, kutatva az ún. nagy történetfilozófiai kérdésekre a választ: mennyi életünkben a környezetünk által meghatározott elem, és mennyi múlik egyéni döntésünkön, illetve tehetségünkön és leleményünkön?

*Leleménnyel
az új fedél alatt*

Leleményről beszélek. Mert akármilyen is a céhes kutatószervezet, akármennyire is meghatározottak az érdekcsoportok (legutóbb is megdöbbenett, hogy a biológiai osztályon belül az ökológus- és mikrobiológus-csapat között milyen mérkőzés zajlott le), igen sok múlik azon, hogy a most színre lépő fiatal kutatónemzedék mennyire tud magának helyet teremteni és ezzel az ökológiának helyet találni a hazai kutatószervezetben. Lelemény kell ahhoz, hogy az akadémiai és a politikai vezetés egésze az ökológia mellé álljon, lelemény kell ahhoz, hogy helyi megrendeléseket szerezzünk – nos, ezzel nem kívánom provokálni a jelenlévő polgármester urat –, és lelemény kell ahhoz, hogy az ökológusok jelenleg személyi ellentétől feszülő táborában *belátásos békét* és *konszenzust* teremtsünk. Előttem a tihanyi Balatoni Limnológiai Intézet (annak idején Halbiológiai Intézet) 1927. évi alapításának esete áll, amikor egy maroknyi – a mostaninál sokkal kevesebb – kutató kapott fedelet a feje fölé és egy telefont, hogy aztán ebből a kezdetleges infrastruktúrából a hazai biológiai kutatás egyik erődje épüljön fel. Arra kérek mindenkit, hogy használja ki a jelenlévő nagy *öreges elszántságát*, az öregek pedig a *fiatalok munkakedvét* és a jelenleg *jó tudománypolitikai szelet* intézményük és szakmájuk felfejlesztéséhez.

Kézirat. Magnóról leírt szöveg.

*Az ökológiai kutatások eredményeiről, az ökológiai kutatók seregszemléjéről
vö. 2001. június 26. „Ökológusok seregszemléje” (A Stratégiai kutatások keretében
elkészült háromkötetes mű sajtótájékoztatójának megnyitója.)*